

БЕЛАРУСКАЯ ДЗІЦЯЧАЯ ЛІТАРАТУРА ПЕРШАЙ ПАЛОВЫ ХХ ст.

Тэма 5. БЕЛАРУСКАЯ ДЗІЦЯЧАЯ ЛІТАРАТУРА 1900–1928 гг.

Тэма 5.1. АСАБЛІВАСЦІ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАЙ ДЗІЦЯЧАЙ ЛІТАРАТУРЫ ў 1900–1928 гг.

Беларуская літаратура пачатку ХХ ст. развівалася ў рэчышчы адраджэнскага руху. Нацыянальна-культурнае адраджэнне Беларусі звязвалася пісьменнікамі, напрыклад, з адраджэннем нацыянальнага духу беларусаў і іх грамадзянскай актыўнасці (Я. Купала), з адраджэннем тэатра (Я. Колас), з адраджэннем «*залатога веку*» ў гісторыі Беларусі (М. Гарэцкі)¹. У пачатку ХХ ст. была знята афіцыйная забарона з беларускага друкаванага слова, імкліва пачала развівацца кнігавыдавецкая справа, у беларускую літаратуру прыйшло новае пакаленне пісьменнікаў са сваёй канцэпцыяй развіцця літаратуры і адпаведнага адлюстравання праяў рэчаіснасці ў ёй. У гэты час узнікаюць розныя культурна-асветніцкія і выдавецкія таварыствы, гурткі, самадзейныя калектывы, нацыянальны тэатр, беларускія школы.

Актыўны ўдзел у адраджэнскім працэсе пачатку ХХ ст. прымалі такія пісьменнікі, як Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, Цётка, М. Гарэцкі, В. Ластоўскі, С. Палуян і інш.

¹Важнымі праявамі грамадска-культурнага жыцця «залатога веку» былі наступныя: дзяржаўнасць беларускай мовы, фарміраванне нацыянальнай свядомасці беларусаў, пашырэнне культурных кантактаў з краінамі Заходняй і Цэнтральнай Еўропы, кнігадрукаванне, складанне сістэмы нацыянальнай адукацыі, зараджэнне трывалых традыцый у нацыянальнай літаратуры і інш.

Асаблівая ўвага ў гэты перыяд надавалася фарміраванню сістэмы нацыянальнай адукацыі і выхавання. Вядомы дзеяч беларускага адраджэння пачатку ХХ ст. **Сяргей Палуян** (1890–1910) званамі беларускага адраджэння называў, напрыклад, школу, друк, тэатр, мастацкую літаратуру. Настаўнікі ж і пісьменнікі, паводле яго вызначэння, з'яўляліся званарамі беларускага адраджэння. Менавіта яны былі закліканы ладзіць музыку беларускіх званоў адраджэння так, каб яна гучала на поўны голас, выклікала жаданне змяніць жыццё такім чынам, каб у ім пачалі панаваць сацыяльна справядлівасць, духоўнасць, павага і любоў да Беларусі, яе гісторыі, яе будучага. У артыкулах С. Палуяна «Пра нацыянальную школу на Беларусі», «З нашага жыцця» ўзнімаліся пытанні аб нацыяналізацыі школы, выкладанні ў ёй на беларускай мове, развіцці «нацыянальнай свядомасці вучняў». *«Калі мы паставілі сабе мэту адрадзіць наш народ на нацыянальнай глебе, то нам у першую чараду трэба адрадзіць сваю мову, – вызначаў у артыкуле «З нашага жыцця» (1909) С. Палуян. – Толькі тады ў нас будзе якоесь асобнае нацыянальнае жыццё, бо асобная мова – гэта і ёсць форма нацыянальнай асобнасці»*¹. С. Палуян вызначыў таксама для сучаснікаў і нашчадкаў адзін з магчымых шляхоў да здабыткаў сусветнай культуры: *« <...> Калі мы хочам падняць наш народ з цемнаты няведання, мы павінны несці яму яго родны свет навукі, не прыбраны ў чужую, хоць часам і пекную, апратку. Трэба прывучыць яго, каб шанаваў сваё роднае, бо толькі той можа шанаваць чужое, хто сваё найперш шануе»*².

І яшчэ адна выснова С. Палуяна з яго пасланняў сучаснікам і нашчадкам, выказаная ў артыкуле «Беларуская паэзія ў яе тыповых прадстаўніках» (1910): *«Адраджэнне любога народу пачынаецца з нараджэння ў яго сваёй уласнай літаратуры. Калі гэта так, то можна сказаць і наадварот: разам з нараджэннем нацыянальнай літаратуры адраджаецца і замёршы дух нейкага народу, бо літаратура з'яўляецца паказчыкам духоўнага жыцця яго»*³.

¹Палуян, С. Лісты ў будучыню: Проза. Публіцыстыка. Крытыка / С. Палуян. Мінск, 1986. С. 48.

²Тамсама. С. 49.

³Тамсама. С. 94.

Высновы С. Палуяна і **Лявона Гмырака** (1891–1915), крытыка, публіцыста, празаіка, аўтара нарыса па гісторыі нацыянальна-культурнага руху «Беларускае нацыянальнае адраджэнне», артыкулаў «Якой нам трэба школы», «Хто з намі, хто проціў нас», «Ізноў паркалёвыя», «Свайго не чурайцеся, чужому навучайцеся», Цёткі, Я. Коласа¹ і іншых пісьменнікаў сведчаць, што мастацкая літаратура на беларускай мове павінна была выконваць адну з вядучых функцый у справе нацыянальнага выхавання дзяцей і моладзі – будучага Беларусі.

Мастацкая літаратура – гэта своеасаблівае люстра грамадскага жыцця, у якім адбываюцца формы мыслення людзей, іх памкненні, учынкi і ўзаемаадносіны, стаўленне чалавека да грамадства ў цэлым і Сусвету наогул. У гэтым сэнсе творы беларускай дзіцячай літаратуры характарызуемага перыяду і творы «дарослай» літаратуры, якія могуць быць выкарыстаны ў дзіцячым, падлеткавым чытанні, вельмі гарманічна ўпісваліся ў кантэкст выхаваўчай місіі «нашаніўскага»² (пачатак ХХ ст.) і адраджэнскага (20-я гг. ХХ ст.) руху. Тэматычна такая літаратура была прадстаўлена наступнымі групамі:

● творы грамадзянскага, патрыятычнага зместу (вершы: «Родная вёска» Цёткі, «Беларусь! Ты краю родны!..» З. Верас³, «Пагоня» М. Багдановіча, «Арлянятам», «Піянерскае» Я. Купалы і інш.);

---

¹Педагагічна-асветніцкая дзейнасць, літаратурная творчасць для дзяцей Цёткі, Я. Коласа будуць ахарактарызаваны ў асобных раздзелах.

²«Наша ніва» – штотыднёвая, грамадска-палітычная, навукова-асветніцкая і літаратурна-мастацкая газета. Выдавалася з 10(23).11.1906 да 7(20).8.1915 у Вільні на беларускай мове кірыліцай, да 18(31).10.1912 і лацінкай. Заснавана лідрамі Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ) братамі І. і А. Луцкевічамі, В. Іваноўскім, А. Уласавым, А. Пашкевіч. Друкавала вершы, нарысы, мастацкую прозу, навукова-папулярныя артыкулы.

³Зоська Верас (Людвіка Антопаўна Сівіцкая, 1892–1991) – беларуская пісьменніца, прымала актыўны удзел у беларускім грамадскім руху пачатку ХХ ст.; свае вершы і апавяданні публікавала ў беларускім перыядычным друку; рэдагавала дзіцячыя часопісы «Заранка» (1927–1931), «Пралескі» (1934–1935); перакладала творы для дзіцячага тэатра (з украінскай – п’есы Р. Завадовіча «Князь Марцыпан», Ю. Ігарова «Сірата», 1929, з рускай – В. Біянкі «Лясныя хаткі», 1931). Акрамя прадстаўленых у падручніку для літаратурнага чытання для

• творы сацыяльнага, сямейна-побытавага зместу (апавяданні: «Міхаська», «Сірата» Цёткі, «Сірата Юрка» Я. Коласа, «Малы рызыконт» М. Гарэцкага; вершы: «Над калыскай» («Спі, маленькі мой сыночак!..»), «Сіročая доля», «Над калыскай» («Люлі, спі, мой сынку!..») Я. Купалы, «Кінь вечны плач свой аб старонцы!» М. Багдановіча; п'еса «Пастушкі» М. Чарота і інш.);

• творы рэвалюцыйнага зместу, аб грамадскіх зменах новага часу (аповесці: «Свінапас» М. Чарота, «На прасто-рах жыцця» Я. Коласа; апавяданні: «Бацькаў сын» М. За-рэцкага, «Гул бубна» А. Якімовіча і інш.);

• творы аб дзіцячых прыгодах, захапленнях, свеце дзіцячых уяўленняў (апавяданні: «Мая першая ахвота» К. Каганца¹, «Птушыная елка» З. Верас, «Чудо маленька-го Петрыка», «Катыш» М. Багдановіча, «Варка», «Кот

першага класа агульнаадукацыйнай школы з беларускай мовай наву-чання «Буслянка» (1999) твораў, можна выкарыстоўваць у дзіцячым чытанні (у сярэдняй школе) іншыя творы пісьменніцы: «Зімовая цішыня», «Першы снег», «Чароўны край» і інш. (змешчаны ў часопісе: Беларуская мова і літаратура ў школе. 1989. № 5, а таксама творы з наступнай крыніцы: Верас, З. Каласкі: Вершы. Апавяданні / З. Верас. Мінск, 1985).

¹Карусь Каганец (Казімір Карлавіч Кастравіцкі, 1868–1918) – беларускі пісьменнік; свае артыкулы, апрацоўкі народных легенд друкаваў у газетах «Мінский листок», «Северо-западный край», супрацоўнічаў з «Нашай нівай»; пры жыцці асобным выданнем выйшаў яго вадэвіль «Модны шляхцюк». «Некаторыя апрацоўкі беларускіх народных казак («Журавель і чапля», «Што кажух, то не вата») і вельмі ўдалыя па змесце і форме навукова-папулярныя нарысы («Вандроўка кроплі вады», «Год», «Нашыя птушкі»), відаць, напісаны былі для школьнай чытанкі. Выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца» заказвала К. Каганцу чытанку, але яна па невядомых прычынах не выйшла з друку. У гэтых творах пісьменнік выступае як самародак-педагог, які ўмела і проста тлумачыць дзецям складаныя жыццёвыя і прыродныя з'явы», – адзначана ва ўступным артыкуле С. Александровіча да зборніка твораў К. Каганца (Каганец, К. Творы / К. Каганец. Мінск, 1979. С. 10). У гэтай жа крыніцы адзначаецца, што пісьменнік «склаў кнігу «Беларускі Лемантар, або Першая навука чытання» (выйшла ў свет без указання аўтарства). С. Александровіч адзначае, што «ў архіве пісьменніка захоўваюцца матэрыялы (рукапісы і малюнкi), якія сведчаць, што аўтарам гэтай кнігі быў К. Каганец» (тамсама, с. 17). Праблема аўтарства «Беларускага лемантара...» больш падрабязна будзе прадстаўлена ў кантэксте характарыстыкі творчасці Цёткі (А. Пашкевіч).

Знайздэн» Л. Чарняўскай; *верш* «Кароль» Я. Купалы і інш.);

• творы прыродазнаўчага (прыродаапісальнага і прыродапазнавальнага) зместу (*вершы*: «Лясы, бары і дубровы...» К. Каганца, «Лета», «Восень», «Скора прыйдзе вясна», «Лес» Цёткі, «Зімовая цішыня», «Першы снег», «Чароўны край» З. Верас, «Зімовая дарога», «Зімой», «Па-над белым пухам вішняў» М. Багдановіча; *аповяданні*: «Восенню», «Вандроўка кроплі вады», «Год», нізка аповяданняў «Нашыя птушкі» К. Каганца, «Сварба» Цёткі, «Амяла» З. Верас і інш.);

• творы арніталагічнага, прыродаапісальна-аніمالістычнага і аніمالістычнага зместу (*вершы*: «Журавель», «Птушкі», «Гарабей» («Верабей») К. Лейкі, «Салавейка, мілы...», «Жаваронча малы...», «Сонейка прыгрэла...» К. Каганца, «Мароз» Я. Купалы; *аповяданні*: «Пчолы», «Гутаркі аб птушках» Цёткі; *паэма* «Мушка-зелянушка і камарык – насаты тварык» М. Багдановіча і інш.);

• творы тапанімічна-гістарычнага зместу (*легенды*: «Навасадскае замчышча», «Мащэка» К. Каганца і інш.);

• творы з гістарычным зместам (*вершы*: «Перапісчык», «Летапісец» М. Багдановіча, *аповяданні*: «Князёўна Рагнеда», «Ізяслаў», «Усяслаў», «Бітва каля Магільны», «Вітаўт і Ягайла» В. Ластоўскага і інш.);

• творы эстэтычна-выхаваўчага і эстэтычнага зместу (*п'есы*: «Снатворны мак» К. Лейкі, «Жывыя казкі» А. Гаруна; *аповяданне* «Адкуль зязюля ўзялася» К. Каганца; *казкі*: «Чым болей хто мае, тым болей жадае, або адкуль мядзведзі на свет узяліся», «Ваўчок» К. Каганца, «Башня мира» М. Багдановіча; *вершы*: «Добрыя дзеці», «Салавейка» А. Гаруна, «Песня і казка» Я. Купалы і інш.);

• творы навучальна-пазнавальнага зместу (белетрызаваныя «Задачкі» Я. Купалы, *забайлянка* «Бай» Я. Купалы, *аповяданні*: «Аб сытой свінні», «Князь Барыс і чорт» В. Ластоўскага і інш.).

Гэтыя і іншыя творы не страцілі свайго навучальнага, пазнавальнага і выхаваўчага значэння для дзяцей і сёння. Адзначым, што асаблівасцю твораў пачатку ХХ ст. для дзяцей з'яўляецца іх дыдактызм (павучальнасць). Гэта асабліва заўважаецца, напрыклад, у аповяданні З. Верас «Птушыная елка», вершах А. Гаруна «Добрыя дзеці», «Салавейка».

У спадчыне беларускіх пісьменнікаў пачатку ХХ ст. ёсць вершы, апаэды, якія, што ўзніклі як творы для дарослых, цяпер могуць выкарыстоўвацца ў працы як з малодшымі школьнікамі, так і з дзецьмі сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту. Да ліку такіх пісьменнікаў належыць і М. Багдановіч.

Максім Багдановіч (Максім Адамавіч Багдановіч, 1891–1917) – класік беларускай літаратуры (паэт, перакладчык, крытык, гісторык). Так склалася, што на Беларусі жыць яму давялося толькі першыя пяць год у маленстве і некалькі месяцаў у сталым узросце. Беларускай мовай авалодваў самастойна, абапіраючыся на выданні з бацькавай бібліятэкі, а таксама на газеты «Наша доля» і «Наша ніва». Адзелены ад Беларусі тысячамі вёрст, паэт выразна ўяўляў краіну па легендах, народных павер’ях і паданнях. Любоў да яе была самым трапяткім, самым гарачым пачуццём Багдановіча.

Адметнае месца ў творчасці М. Багдановіча займае пейзажная лірыка. Асэнсаванне дзецьмі вобразаў пейзажнай лірыкі – эфектыўны сродак фарміравання іх эстэтычна-мастацкага густу.

Выкарыстоўваючы эпітэты, метафары, перыфразы, параўнанні і інш., М. Багдановіч у вершы «Зімова дарога» стварае паэтычныя карціны зімовай ночы, паказвае яе прыгажосць і таямнічасць: дарожкі «*ўюцца змейкай срабрыстай*», зоры ў небе параўноўваюцца з «*брызгамі золата*», «*Поле нікне у срэбным тумане, // Снег блішчыць, як халодная сталь*». Паэтычна аб’ёмна паддзены вобраз месяца, які замаркоціўся, сумуе, але ад гэтага не страціў сваёй прыгажосці: «*І маркотныя месяца рожкі // Праз марозную мглу зіхацяць*»¹. На падставе некаторых рэальных вонкавых прыкмет наваколля і праяў у надземнай прасторы ў вершы «Зімой» паэт стварае вобразы, спалучэнне якіх спрыяе нараджэнню ў свядомасці чытача карціны зімовага вечара, у якой усё жыве, рухаецца, да чагосьці імкнецца.

Верш «Па-над белым пухам вішняў...» вызначаецца тым, што ў ім побач з паэтычным вобразам рэчаіснасці

¹Багдановіч, М. Поўны збор твораў: у 3 т. / М. Багдановіч. Мінск, 1992. Т. 1. С. 71. Далей творы М. Багдановіча цытуюцца па гэтым выданні з пазначэннем у дужках нумара тома і старонкі з яго.

(«сінякрылага матылька», які ўецца «па-над белым пу-хам вішняў») падаюцца адчуванні паэта, яго здагадкі, меркаванні. Гэты твор цікавы яшчэ і тым, што пры яго характарыстыцы настаўнік можа вучыць дзяцей супастаўляць мастацкія вобразы вершаванага твора і настрой лірычнага героя, выяўляючы пры гэтым прычынна-выніковыя сувязі.

Вельмі важна пры вывучэнні лірычных твораў даходліва тлумачыць дзецям, асабліва ў пачатковай школе, на падставе якіх праяў з рэальнага жыцця нараджаюцца паэтычныя вобразы, якая іх роля ў агульнай сэнсаўтваральнай плыні твора. Багатым матэрыялам для такога віду дзейнасці напоўнены верш «Кінь вечны плач свой аб старонцы!». З дапамогай параўнання вобразаў, за якімі ў фальклоры і мастацкай літаратуры, у народнай свядомасці замацаваўся ўстойлівы сэнс (напрыклад, *цёмнай ночы, яснага дня, сонца і месяца, зімы і вясны*), паэт даводзіць, што і ў змрочным жыцці ёсць светлае; важна толькі ўбачыць яго, верыць, што ясны дзень настане, бо як за зімой прыходзіць вясна, так і лепшае прыходзіць за горшым.

Цікавымі творамі, на падставе якіх можна весці з дзецьмі гутарку эстэтычнага зместу, з'яўляюцца казкі «Сон-трава» і «Башня мира». У апошнім з названых твораў М. Багдановіч падводзіць рэцыпіента да вельмі важнай эстэтычнай высновы: усё прыгожае, дасканалое, карыснае трэба ўзводзіць «чыстымі рукамі» (на падставе добрых задум, шчырых памкненняў, добразычлівых дзеянняў).

У лірыцы М.Багдановіча адбываецца паэтызацыя духоўнай спадчыны, нацыянальных традыцый і ўнутранага свету беларусаў. У вершах «Слуцкія ткачыкі», «Перапісчык», «Летапісец» і іншых узнёўляюцца эпізоды стварэння духоўных каштоўнасцей нашымі продкамі, каштоўнасцей, якія ў іх далучанасці адна да другой сведчаць пра значнасць і велічнасць культурных здабыткаў беларускага народа.

Патрыятычным пафасам вызначаецца верш «Пагоня». Лірычны герой твора, адчуваючы ў сэрцы трывогу за сучаснае і будучае краіны, прыгадвае сімвал былой магутнасці яго дзяржавы – «*Старадаўнюю Літоўскую Пагоню*». Пагоня ў кантэксце твора – сімвал гістарычнай па-

мяці, якую «не разбіць, не спыніць, не стрымаць». Гэтая памяць выконвае гістарычную місію: яна заклікана пераканаць тых, хто выракся Беларусі, што яны павінны вярнуцца на беларускі шлях, зноў стаць беларусамі. Звяртаючыся да сімвалаў слаўнай беларускай гісторыі далёкага мінулага – вершнікаў «*Старадаўняй Літоўскай Пагоні*», – паэт заклікае іх: «*Бійце ў сэрцы іх [тых, хто выракся Беларусі. – Аўтар тэмы] – бійце мячамі, // Не давайце чужынцамі быць!*» [I, 314]. Гэта заклік да барацьбы духоўнай: да пазнання-ўспаміну *дзяцьмі*, якія *забылі* Беларусь, *адракліся* яе, «*прадалі і аддалі ў палон*», хто яны ёсць. Яны – нашчадкі слаўных продкаў. Такі ўспамін, такое прызнанне (гэта гучыць у падтэксте цытаваных радкоў), можа, і паспрыяе вяртанню іх душы і памкненняў з чужога на беларускі прастор. Але як бы там ні было, у фінале верша сцвярджаецца неўміручасць гістарычных здабыткаў мінулага: «*Ўсё лятуць і лятуць твая коні, // Срэбнай збруяй далёка грывяць... // Старадаўняй Літоўскай Пагоні // Не разбіць, не спыніць, не стрымаць*» [I, 315].

Сярод твораў М. Багдановіча ёсць такія, форма якіх поўнаасцю адпавядае асаблівасцям дзіцячага ўспрымання. Да іх ліку належыць паэма «*Мушка-зелянушка і камарык – насаты тварык*». Аб падзеях, узноўленых у творы, распавёў соннаму Максіму адзін з камарыкаў: «*<...> Камарок за камарочкам да яго [Максіма. – Аўтар тэмы] шыбае, // І пясняр з усіх найлепшых ўжо звініць ля вуха, // Як камарыка няўмысне загубіла муха*» [I, 279].

У гэтай казачнай гісторыі расказваецца аб няўдалай жаніцьбе камара з гультайкай-мухай. Пачуўшы скаргу-песню мухі аб тым, што яе ніхто не бярэ замуж, камарык вырашыў дапамагчы ёй у такой бядзе. Радня мухі, як і яна сама, прымае прапанову камарыка. Адбываецца вяселле. Аднак потым камарык заўважае, што жонка яго не ўмее працаваць: «*Толькі ўмее з хлопцамі жартаваць. // Ані выткаць кросенкі, // Ані шыць, // Ані стравы хораша // Наварыць*» [I, 283]. Бядуючы на дубе пад зялёненькім лістом, спяваючы сваю песню-скаргу, камарык «з дуба зваліўся»: «*Грымнуў ён на зямлю з высакосці // І пабіў-паламаў сабе косці*» [I, 284]. Пахавалі камарыка ля дарогі, зрабілі на магіле высокі насып. «*Людзі добрыя шляхам мінаюць, // Шапкі нізка здымаюць, пытаюць: «Не іна-*

чай вяльможны вандроўнік, – // Генерал ці маёр, ці палкоўнік?» // «Не, ляжыць тут камар-камарочак, // У каторага з локаць насочак» [I, 285], – так заканчваецца гэта «вельмі жаласная гісторыя, выкладзеная згодна з праўдай беларускім вершам».

Трэба адзначыць, што ў беларускім дзіцячым фальклоры шмат твораў (песень), у якіх цэнтральнымі вобразамі з'яўляюцца камар і муха (камар падае з дуба, калечыцца, муха яго спрабуе ратаваць ад смерці, але марныя яе намаганні: камар памірае; у іншых творах гутарка ідзе пра жаніцьбу камара з мухай і вынікі гэтага шлюбу)¹.

Гэтая паэма-казка анімалістычнага зместу: падзеі, якія маглі адбывацца ў жыцці людзей, пераносяцца ў свет насякомых. Думкі, меркаванні, учынкi насякомых, здарэнні, якія адбываюцца з імі, узнаўляюцца ў камічнай форме. Падзеі адбываюцца ў адпаведнасці з традыцыямі, заведзенымі ў людскім асяроддзі; фінал такіх падзей павучальны.

Героі гэтага твора – камарык, муха, яе бацькі, госці з вяселля (каравайніцы-вуліткі, старшы дружка авадзень, баяры-матылі, баяркі-пчолкі, «найстарэйшая баярчка чмяліха», музыкі чмель, пчолка і мушанёнак, танцор конік, п'яніца хрушч, зласлівіцы восы, модніца мурэўёўна) паводзяць сябе, як людзі. Але персаніфікуюцца толькі вобразы камарыка і мухі: яны думаюць, разважаюць, перажываюць, іх учынкi псіхалагічна матываваныя.

Гэты твор мае вялікае пазнавальнае значэнне для маленькага чытача (слухача). П а - п е р ш а е , у ім у паэтычным вобразным кантэксце прадстаўлены паказальныя прыкметы знешнасці альбо паводзін насякомых – удзельнікаў гэтай гісторыі. У сувязі з гэтым можна прыгадаць, як у творы расказваецца пра музыкаў на вяселлі: «Чмель пузаты на басолі гучна грае», – такая роля чмяля абумоўлена басавітым яго голасам-гудам. «А на скрыпцы ёмка пчолка падсякае» – тут таксама музычныя схільнасці пчалы прадвызначаны асаблівасцямі тэмбру яе голасу-звону, як, дарэчы, і схільнасці малога мушанёнка, які, як і ў знаёмай маленькаму чытачу рэчаіснасці, «званіў-такі не кепска ў цымбалы» [I, 281–282]. На вя-

¹Дзіцячы фальклор / пад рэд. К.П. Кабашнікава. Мінск, 1972. С. 243–252.

селлі конік, які ў рэальным жыцці не сядзіць падоўгу на адным месцы, а ўсё скача, «*адаптаў чмялісе нагу*». «*Восы ў шатах чорных з жоўтымі стракамі // Проста елі мушку злоснымі вачамі*». «*Мураўёўна нізка звесіла галоўку, // Бо занадта зацягнулася ў шнуроўку*» [I, 282].

Па - другое, у творы пададзены вобразныя карціны народных сямейна-бытавых абрадаў і побытавых дзеянняў: сватання, заручын, вяселля, пахавання, скаргаў. Тут узнаўляецца не толькі некаторая працэсуальнасць гэтых абрадаў і дзеянняў, але выкарыстоўваюцца прымаўкі, песні, галашэнні, прычытанні.

Па - трэцяе, паэма-казка вызначаецца пазнавальнасцю маральнага зместу. Абмеркаванні з дзецьмі асаблівасцей завязкі падзей, іх развіцця і выніковасці будзе спрыяць вызначэнню ідэйнага сэнсу твора: не заўсёды за прыгожымі і нібыта шчырымі словамі стаяць прыгожыя ўчынкi.

Такія асаблівасці гэтай паэмы-казкі спрыяюць развіццю ў маленькіх чытачоў (слухачоў) вобразных уяўленняў, а на іх падставе – вобразнага мыслення. Задача настаўніка пры гэтым – дапамагчы дзецям зразумець сутнасць характарыстык удзельнікаў гісторыі і іх учынкаў на падставе дзіцячых назіранняў з рэальнага жыцця.

Апавяданні М. Багдановіча вызначаюцца не толькі вобразнасцю, якая адпавядае дзіцячым уяўленням («Чудо маленькага Петрыка»), але і псіхалагічнай матываванасцю паводзін дзяцей («Катыш», «Марына» і інш.).

У апавяданні «Чудо маленькага Петрыка» яго маленькі герой успрымае навакольны свет праз прызму таямнічасці, усюды ён імкнецца адшукаць, убачыць чуд: «*в бездонной лазури неба*», «*в прозрачно дрожащей синеве воздуха*», «*в таинственном трепете изумрудной листвы*», «*в гладком зеркале темного пруда*», «*в проказнице маленькой речке*» – гэта удзень. «*Но больше всего ждал он чуда ночью*». Углядаючыся ў цемень, баючыся перавесці погляд убок, Петрык прадчуваў, што «*уже непременно увидит чудо и такое чудо, от которого у него кровь остановится в жилах и перестанет биться его маленькое сердечко*» [II, 82, 83]. Праз вобразы, якія нараджаюцца ва ўяўленні маленькага Петрыка, аўтар паказвае асаблівасці дзіцячай фантазіі, якая з'яўляецца не толькі на

падставе пачутых раней Петрыкам казак, але і на грунце яго назіранняў за прыродай, хатнімі прадметамі. Важную пазнавальна-эстэтычную функцыю выконваюць вобразныя характарыстыкі ўсяго, за чым назірае гэты хлопчык. Такія характарыстыкі можна плённа выкарыстоўваць у працэсе фарміравання ў дзяцей вобразнага мыслення, уменняў слоўнага ўзнаўлення вобразаў, якія нараджаюцца ў іх свядомасці на падставе сузірання прыроды, наваколля – усё гэта будзе спрыяць развіццю маўлення вучняў. Пошук Петрыкам цуда ледзь не прывёў яго да трагічнага фіналу: імкнучыся ўбачыць у цёмным водным прасторы марскую царэўну, яе жылло, хлопчык звальваецца ў рэчку. *«Чудо спасло тебя!»* – казала маці ледзьве акрыяламу сыну. Гэтым цудам была для хлопчыка тая, каго ён так настойліва шукаў: *«– Мама! Я знаю это чудо. Это чудо – морская царевна!»* [II, 88]

У апавяданні «Катыш» М. Багдановіч умела перадае стан душы хлопчыка, які жадае перамагчы ў гульні катання велікодных яек і ў той жа час баіцца прайграць незвычайны свой *«катыш»*. Письменнік псіхалагічна матывавана перадае адчуванні, памкненні дзіцяці, якое знаходзіцца адначасова пад уплывам спакусы і страху.

У творы «Марына» адлюстраваны эпізоды знаёмства і сяброўства апавядальніка і зусім маленькай дзяўчынкі. Няспешна ўзнаўляючы некаторыя эпізоды такога сяброўства, апавядальнік падводзіць да самага галоўнага: пачуцця спагады маленькай дзяўчынкі да мужчыны, які плакаў з невядома якой прычыны. У гэтым дзіцячым сучашэнні дарослага чалавека адбіўся і невялікі сацыяльны вопыт дзяўчынкі, і спагадлівасць яе сэрца, і жаночая міласэрнасць.

Творы М. Багдановіча для дзяцей і пра дзяцей вызначаюцца не толькі шматфарбнасцю, сэнсавай аб'ёмнасцю вобразаў, псіхалагічнай матываванасцю ўчынкаў літаратурных герояў, але яшчэ і іх эстэтычнай глыбінёй, мастацкай дасканаласцю. Гэтая надзвычай важная якасць дзіцячай літаратуры ўласціва і творам іншых письменнікаў характарызуемага перыяду. Адным з такіх письменнікаў з'яўляецца і К. Лейка.

Кандрат Лейка (Кандрат Тодаравіч Лейка, 1860–1921) – *«першы беларускі дзіцячы паэт»*, яму *«належыць таксама прыярытэт заснавання нацыянальнай драма-*

тургіі для дзяцей»¹. Творчасць К. Лейкі прадстаўлена двума перыядамі: на працягу 80-х гадоў XIX ст. і «нашаніўскім» (публікацыі на старонках газеты «Наша ніва»).

У паэтычных творах К. Лейка выкарыстоўваў фальклорныя традыцыі (вершы «Сарока», «Песня ластаўкі», «Бусел» і інш.), аднак «ад фальклорнага прататыпу К. Лейка толькі адштурхоўвайся»; «у першых жа сваіх творах малады паэт імкнуўся творча абнаўляць, зыначваць, фармаваць дзіцячы верш па законах класічнай гармоніі, гучнасці і гулівасці, улічваючы прыцыпы запамінальнасці»². Да сярэдзіны 80-х гадоў XIX ст. у К. Лейкі «набіраўся ўжо своеасаблівы арніталагічны цыкл дзіцячых вершаў».

Вершы К. Лейкі аб птушках вызначаюцца найперш іх пазнавальнасцю. У іх падаюцца некаторыя знешнія прыкметы птушак, якія ілюструюцца ў кароткім падзейным кантэксце. Так, напрыклад, верабей у аднайменным вершы параўноўваецца з хлопчыкам, які непаседлівы, мітуслівы, але такія яго якасці вызначаюцца штодзённым клопатам пра спажыву: «От варобчык, // спрытны // хлопчык, // Каля хат сягае, // Сюды-туды, убок, узад // Ножкі выхляе. // Дзяўбе з ранку да вечара – // І тут, і там кража. // <...>»³. Сарока ў аднайменным вершы таксама непаседлівая. І такая яе якасць абумоўлена пэўным клопатам: трэба дзетак забаўляць. Запамінальна для маленькіх слухачоў (чытачоў) пададзена вонкавае апісанне і паказальныя дзеянні гэтай птушкі: «<...> На ёй бела фартушына, // Чорненька сукенка, // А гаворыць і шчабеча // Дробна, як паненка»⁴.

З 1911 г. К. Лейка пачаў друкаваць у газеце «Наша ніва» аповяданні, п'есы, пераклады з украінскай мовы. П'еса «Снатворны мак» у 1912 г. была даслана К. Лейкам разам з лістом да рэдактара «Нашай нівы» з просьбай апублікаваць яе «дзеля беларускага дзіцячага тэатра»⁵.

¹Лойка, А.А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд: у 2 ч. / А.А. Лойка. Мінск, 1989. Ч. 2. С. 409.

²Тамсама. С. 404.

³Беларуская дзіцячая літаратура: Хрэстаматыя / уклад. М.Б. Яфімава, В.М. Ляшук. Мінск, 1996. С. 355.

⁴Тамсама.

⁵Аўсяная, М. «Выбачайце, мае браткі...». Эпістальеры Кандрата Лейкі / М. Аўсяная // Літаратура і мастацтва. 1999. 5 лістап. С. 14.

У гэтым жа годзе ў Вільні яна пабачыла свет асобным выданнем: *«Гэта была першая спроба ў беларускай літаратуры стварыць п'есу для лялечнага тэатра»*¹.

Галоўныя дзеючыя асобы твора – Мак і Званочак. Мак паказаны спагадлівым, добразычлівым. Ён дае прытулак Званочку, якога ў лесе дужа крыўдзіў Касавокі Зайчык. З нагоды прыходу вясны Мак вырашыў наладзіць вечарынку для сваіх суседзяў, каб усе разам павесяліліся. Неўзабаве з'явіліся і суседзі. Знешне яны радуюцца запрашэнню Мака, хваляць яго, а ў душы жадаюць зрабіць яму злое: укусіць (Мурашка), выпіць яго сок (Матыль, Скакунец і Аса), «палапошыць кудры» (Рэзедэ). Аўтар шляхам спалучэння зваротаў, адрасаваных Маку яго суседзямі, і іх рэплік убок звяртае ўвагу на няшчырасць гасцей на вечарыны, на іх крывадушнасць, сквапнасць. Такія якасці іх характару вельмі хутка праявілі сябе: *«Паміж гасцей пачынаецца сварка ды разбой»*². Але ж Мак запрашае лепей павесяліцца, патанцаваць замест таго, каб чубіцца. Праз некаторы час пасля вечарынкі няўдзячныя суседзі вырашаюць загібіць Мака. Аднак зрабіць гэта ім не ўдаецца: падгавораны імі Званочак упускае іх у садок, але перад гэтым падсыпае ў вячэру Маку «дзівадзейны парашок», які дазваляе соннаму сябру бачыць усё, што адбываецца. Мак пакараў нядобразыхліўцаў вечным сном. Аднак спагадлівы Званочак, які раней спазнаў гора страты сваіх братаў (іх з'еў Касавокі Зайчык), упрасіў сябра дараваць злое яго крыўдзіцелям. У гэтай частцы твора выразна гучыць хрысціянскі матыў даравання.

«Званочак (кланяючыся). Вяльможны Мак, мне надта шкада іх... Як яны любілі светлае сонейка! <...> А цяпер ляжаць, як нябожчыкі, без усмешкі, без папкі <...> Будзь, як сонейка, каторае ніколі нікога не карае, а на ўсіх добрых і благіх свеціць і ўсіх грэе сваім цяплом...»

Р у ж а. Званочак кажэ праўду: нам усім трэба быць чыстымі, як сонейка...

¹Аўсяная, М. Са спадчыны Кандрата Лейкі / М. Аўсяная // Літаратура і мастацтва. 1992. 31 ліп. С. 16.

²Лейка, К. Снатворны мак (Сцэна для дзіцячых тэатраў) / К. Лейка // Беларуская дакастрычніцкая драматургія. Мінск, 1978. С. 378.

Ма к. Не праціўлюся гэтаму, але ж не трэба забываць, што зладзейства павінна быць пакарана.

З в а н о ч а к. Праўда, шалёнцы гэтыя павінны быць укараны, але трэба зрабіць, каб гэтае каранне не было здэкам над стварэннем божым і каб яно не ўносіла сваркі ў жыццё ды разрухі. Лепей хай будзе шчасце... Ня хай лепей усе радуюцца, весяляцца»¹.

Гэтаму твору К. Лейкі ўласцівы павучальны змест: кожная жывая душа павінна поўніцца спагадай, шчырасцю, адказнасцю за блізкага – гэта спрыяе нараджэнню прыгожых адносін. Прыгожае павінна захоўвацца, абараняцца, а не бяздумна знішчацца (на гэта ўскосна звяртае ўвагу Ружа, калі гаворыць аб тым, як людзі бяздумна знішчаюць прыгожыя кветкі). Такая думка падмацоўваецца яшчэ і тым, што дзеючыя асобы п'есы – хлопчыкі Цыпрыянка і Гарасімка – таксама падуладныя злым памкненням. Але ж і іх выхоўвае спагадлівасць Званочка і дабрыня Мака.

Творчасць К. Лейкі вельмі гарманічна ўліваецца ў кантэкст беларускай дзіцячай літаратуры пачатку ХХ ст.: для яе характэрна гарманічнае спалучэнне пазнавальных і выхаваўчых матываў, творчае выкарыстанне фальклорных традыцый, арыентацыя на развіццё творчых здольнасцей дзяцей пры дапамозе драматургіі і тэатра.

Пачатак 20-х гг. ХХ ст. у развіцці дзіцячай літаратуры знамянальны тым, што ў гэты час выдаваўся часопіс «Зоркі» (люты 1921 – чэрвень 1922)².

У той жа час на развіццё дзіцячай літаратуры аказала дзейнасць Усесаюзнай піянерскай арганізацыі, якая была створана (1922) для выхавання падростаючага пакалення адданым справе рэвалюцыі. «*Далейшае развіццё беларускай савецкай дзіцячай літаратуры цесна звязана з узнікненнем і пашырэннем піянерскага руху*»³, – адзначае М.Б. Яфімава. Так, напрыклад, у адпаведнасці з рэза-

¹Лейка, К. Снатворны мак (Сцэна для дзіцячых тэатраў) / К. Лейка // Беларуская дакастрычніцкая драматургія. Мінск, 1978. С. 386.

²Больш падрабязна характарыстыка гэтага выдання пададзена ў тэме «Традыцыі і сучасны стан перыядычнага друку для дзяцей і юнацтва».

³Яфімава, М.Б. Беларуская савецкая дзіцячая літаратура 20–30-х гадоў / М.Б. Яфімава // Беларуская дзіцячая літаратура / пад рэд. М.Б. Яфімавай [і інш.]. Мінск, 1979. С. 60.

люцыяй XIII з'езда Расійскай Камуністычнай партыі (бальшавікоў) «Аб друку» (1924) пад кантролем партыі разгарнулася праца па стварэнні літаратуры для дзяцей, у прыватнасці піянерскай літаратуры. Такім чынам, ужо ў снежні 1924 г. у нашай рэспубліцы пачаў выходзіць часопіс «Беларускі піянер».

Вельмі важнай перадумовай узнікнення твораў для дзяцей з'яўляюцца назіранні пісьменніка за дзецьмі розных узростаў. Гэта дае падставы для пазнання асаблівасцей дзіцячай псіхалогіі, іх мыслення, пазнавальнай дзейнасці. Такія назіранні павінны быць штодзённымі, сістэматычнымі, паслядоўнымі. Да ліку пісьменнікаў, чые творы бяруць вытокі ў такіх назіраннях, належыць і Л. Чарняўская.

Леаніла Чарняўская (Леаніла Усцінаўна Чарняўская-Гарэцкая, 1893–1976) – беларуская дзіцячая пісьменніца. У 1919–1923 гг. працавала ў Віленскай беларускай гімназіі настаўніцай пачатковых класаў. У гэты ж час у Вільні ў рэдакцыі газеты «Звязда», а потым і выкладчыкам беларускіх настаўніцкіх курсаў і Віленскай беларускай гімназіі працаваў вядомы ў Беларусі пісьменнік М. Гарэцкі¹. Ён *«пачуў, што тутэйшая настаўніца Л. Чарняўская складае чытанку для дашкольнікаў “Родны край”. <...> Аказалася, што Л. Чарняўская не толькі над чытанкай працуе, а і падрыхтавала ўжо зборнік “Дзіцячыя гульні”»*².

У 20-я гг. XX ст. пабачылі свет зборнікі апавяданняў Л. Чарняўскай для дзяцей: «Варка» (1928), «Кот Знайдзён» (1929).

Сюжэты твораў Л. Чарняўскай запазычаны з жыцця, якое давала ці не штодзённыя назіранні за дзецьмі.

Цікава і пераканаўча раскрываецца, напрыклад, вобраз Варкі ў аднайменным апавяданні. Дзяўчынка – любіміца маці, а таму яна свавольнічае. Пісьменніца паказвае, што дзеці, нашкодзіўшы, часам гатовы пайсці на любыя хітрыкі, каб схаваць сляды свайго свавольства. Гэта ўласціва і паводзінам Варкі. Баючыся пакарання за зробленую шкоду, дзяўчынка хаваецца ў грубцы. Там жа

¹ У 1919 г. Л. Чарняўская ўзяла шлюб з М. Гарэцкім.

² Марціновіч, А. Першыя ружы асабліва прыгожыя.../А. Марціновіч // Пралеска. 1993. № 1. С. 10.

яна і засынае. Хатнія не маглі даўмецца, дзе ж падзелася іх Варка да таго часу, пакуль яна сама (уся ў сажы) не вывалілася са сваёй схованкі.

З кранальнай цеплынёй апавядае Л. Чарняўская ў творы «Кот Знайдзён» пра падзеі аднаго дня, якія адбыліся з Аўдолькай, Надзжай, Лявонкам і маленькім кацяняткам. Сітуацыя для дзяцей даволі знаёмая: хто ж з іх не марыў пра сябра з жывёльнага ці птушынага свету. У маленькіх дзяцей заўсёды вельмі вострым з'яўляецца жаданне пра кагосьці клапаціцца, так, як гэта робяць любімыя мама і тата. Такое жаданне звязана з арыентацыяй дзіця на пэўную ролю ў сюжэтнай гульні, у час якой яно можа даць волю сваёй фантазіі, сваім жаданням. Калі дзіця марыць мець за свайго сябра кацяня ці сабачаня, яно таксама (хай сабе ў некаторых выпадках і неўсвядомлена) арыентуецца на пэўную функцыю ў ролевай гульні: выратавальніка, сябра, абаронцы, дарадчыка і інш. Менавіта такую ролю выратавальнікаў, сяброў, абаронцаў выконваюць дзве маленькія сястрычкі і іх брацік пасля таго, як да іх у полі прыбілася пісклявае кацяня. Але роля гэтая выконваецца не ў гульнівай сітуацыі, а ў рэальным жыцці, таму так пераканаўча і матывавана адлюстроўвае пісьменніца ўчынкі маленькіх дзяцей. Кожны з іх бярэ на сябе (або прапаноўвае іншым) ролю, якая адпавядае іх назіранням і невялікаму сацыяльнаму вопыту. Калі ў Лявонкі не атрымалася накармаць кацяня (кавалак бліна быў вялікім), гэта ўмела, па-мацярынску зрабіла Аўдолька.

«— Чакай! — хапіла ў брата з рук кавалачак бліна Аўдолька. — Ня ўмееш даваць.

Яна пакрышыла блін на маленькія кавалачкі, рассыпала іх сабе на прыпол і ўзяла коціка на калені»¹.

Аўдолька ж прыдумвае, як занесці дахаты кацяня, якое заснула. Дома ж у сітуацыі, якая хто ведае чым можа скончыцца, хлопчык узяў на сябе ролю абаронцы: ён проста ставіць маці перад фактам: *« — Ката прынесьлі! — абвясціў Лявонка, як пераступіў парог хаты.*

І выставіў наперад шапку»². Калі ж дзеці адчуваюць, што маці можа сурова абысціся з іх знаходкай, яны пускаюць у ход чыста дзіцячыя аргументы.

¹Беларуская дзіцячая літаратура: Хрэстаматыя / уклад. М.Б. Яфімава, В.М. Ляшук. Мінск, 1996. С. 579.

²Тамсама.

«— Мы, матуленька, яго на полі знайшлі. Сам прыйшоў... Да Надзі на калені прыпоўз. Няхай у нас жыве. Мы яго гадаваць будзем. Няхай ён у нас жыве, матуся? А? Ты глянь, які ён прыгожанькі»¹.

Л. Чарняўская не трымае доўга ў псіхічным напружанні сваіх маленькіх чытачоў (слухачоў): спагадлівая маці дазволіла дзецям пакінуць кацяня дома. І ўжо каб зусім пазбавіць дзяцей напружання, пісьменніца ўводзіць у апавяданне смешны эпізод, у якім кацяня страшэнна напужала дарослага ката, прыняўшы яго, відаць, за сваю матку. Л. Чарняўская ўводзіць у апавяданне сітуацыю роздуму для дзяцей. Кацяняці неабходна было даць імя. І вось у гэтым эпізодзе Лявонка выступае спачатку памужчынску паспешлівым, а потым разважлівым.

«— Ён маленькі, няхай малечай завецца, — першы адгукнуўся Лявонка.

— Дык ён-жа вырасьце, — не згадзілася Надзя, — будзе вялікі кот, а ты яго ўсё будзеш малечай зваць?

— Як вырасьце, мы новую мянушку прыдумаем, — падтрымала малога брата Аўдолька.

Але тым часам Лявонка закрываў радасным голасам.

— Прыдумаў: вось дык прыдумаў! Усе слухайце!

— Я прыдумаў! Мы яго знайшлі? Дык няхай ён будзе кот Знайдзён»².

Такі невялічкі эпізод спрыяе развіццю фантазіі і дае магчымасць і чытачу (слухачу) разам з героямі апавядання паразважаць, каб прыдумаць імя маленькаму іх сябру.

Гэты твор сведчыць не толькі пра дасканалае веданне Л. Чарняўскай дзіцячай псіхалогіі, асаблівасцей успрымання літаратурнага матэрыялу дзецьмі, але і пра яе талент як дзіцячай пісьменніцы. Кожны з вобразаў гэтага твора паказаны пераканаўча, дзеянні іх матываваныя не толькі абставінамі, але і якасцямі характару сястрычак і браціка. Так, напрыклад, вызначальнай рысай для паводзін Аўдолькі ў гэтых эпізодах з'яўляецца яе клапатлівасць, душэўнасць, Надзейкі — яе сумненні, Лявонкі — яго рашучасць, кемлівасць, уменне браць адказнасць на сябе.

¹Беларуская дзіцячая літаратура: Хрэстаматыя / уклад. М.Б. Яфімава, В.М. Ляшук. Мінск, 1996. С. 580.

²Тамсама. С. 580, 581.

Грамадская атмасфера падазронасці, барацьбы з ворагамі народа прывяла да таго, што ў 30-я гг. XX ст. многія з пісьменнікаў былі рэпрэсіраваны. У высылцы аказаўся і М. Гарэцкі, муж Л. Чарняўскай. У пачатку 1930-х гг. яшчэ выходзяць у свет кнігі пісьменніцы для дзяцей: «Андрэйка» (1930), «Перамога» (1932), «Лявонка» (1932), «Сталёвы конь» (1933). Аднак жа далейшыя трагічныя падзеі, якія адбываліся з сям'ёй Л. Чарняўскай (матэрыяльныя нястачы, клопаты пра М. Гарэцкага, расстрэл мужа, смерць сына Леаніда на фронце і інш.), не спрыялі яе творчасці.

Анатоль Дзяркач (Анатоль Рыгоровіч Зіміёнка, 1887–1937) пісаў творы для дзяцей і дарослых. У 1936 г. быў беспадстаўна арыштаваны, у 1937 г. асуджаны да вышэйшай меры пакарання. Анатоль Дзяркач – аўтар кніг для дзяцей «Нашы прыяцелі» (1928), «Першы дзень у дзіцячым садзе» (1928), «Працавітая дзяўчынка» (1928), «Звяры нашых лясоў» (1929). Як адзначае А. Пяткевіч, *«у вершах для дзяцей цёплы гумар, канкрэтнасць паэт<ычных> назіранняў; асн<ноўныя> іх тэмы – сяброўства, працавітасць, з'явы прыроды»*¹. Пісьменнік перакладаў на беларускую мову кнігу вершаў У. Маякоўскага «Кім быць?» (1932), К. Чукоўскага «Мыйдадзір» (1928, 1935), С. Маршака «Пошта» (1937), А. Барто «Брацікі» (1935).

У вершы «Працавітая дзяўчынка» паэт стварыў вобраз дзяўчынкі, якая ні хвіліны не сядзіць без працы: яна і браціка выкупала, і посуд памыла, і з малым пагуляла на свежым паветры ў садочку, і бульбу абрала, і снеданне прыгатавала, і бялізну зняла, «*павалкавала*» яе, і каптанік зашыла. Зрабіўшы ўсё гэта, Мальвінка адпачывае, але і адпачынак яе незвычайны: яна малюе. У вершы пераважае апісанне дзеянняў дзяўчынкі, якія змяняюцца адно другім, таму «Працавітая дзяўчынка» вызначаецца дыдактызмам, некаторай доляй штучнасці, неадпаведнасцю фактам, што адбываюцца на самай справе ў паўсядзённым жыцці дзяцей. У дарослае жыццё дзеці любяць гуляць, а не жыць ім пастаянна: працаваць у гульні, быць адказнымі ў гульні і да т. п. Таму, як бы жадаючы падкрэсліць верагоднасць такога вобраза і такіх падзей, пісь-

¹Пяткевіч, А.М. Дзяркач Анатоль / А.М. Пяткевіч // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. Мінск, 1998. Т. 6. С. 162.

меннік сведчыць: «<...> *Вось якую знаў я, дзеткі, // Працавітую дзяўчынку*»¹.

Гэты і падобныя да яго творы ў беларускай літаратуры сведчылі пра набліжэнне таго часу, калі на дзіцячую літаратуру ўскладваліся функцыі прапагандысцкія, дэкларацыйна-адукацыйныя. Асабліва такія тэндэнцыі выразна выявіліся ў дыскусіі 1929 г. па праблемах дзіцячага чытання. Педагогі, пісьменнікі спрачаліся, па якіх крытэрыях можна вызначыць «сапраўднасць» («истинность») дзіцячай літаратуры. Меркаванні выказваліся розныя. Так, напрыклад, Н.К. Крупская² ў артыкуле «К вопросу об оценке детской книжки» адзначала, што кніга павінна пашыраць круггляд дзіцяці па сацыяльных пытаннях; яна павінна адлюстроўваць «выпукла» тыпы людзей, іх характары і падзеі, усё павінна быць паказана ў «*ярка выражаным драматычным руху*». Іншыя педагогі прапаноўвалі ацэньваць твор паводле яго адукацыйна-выхаваўчага значэння: разгортвалася непрыхаваная агітацыя за пануры дыдактызм у дзіцячай літаратуры, за механічнае перанясенне ў яе інфармацыі па розных галінах ведаў, вытворчасці, прамысловасці. Праціўнікі такіх высноў выступілі супраць таго, каб мастацкая літаратура для дзяцей ператварылася ў белетрызаваныя вучэбныя дапаможнікі³.

Такія дыскусіі ўзніклі не на пустой глебе. Некаторыя з пісьменнікаў, арыентуючыся на палітычна-выхаваўчы попыт новага часу, апырэдзілі выразна сфармуляваны ў далейшым сацыяльны заказ на напісанне твораў, якія б вырашалі задачы выхавання чалавека эпохі рэвалюцыйных пераўтварэнняў. Так, напрыклад, маладыя беларускія пісьменнікі (у будучым – члены літаратурнага аб'яднання «Маладняк») аддавалі перавагу літаратуры аператыўнай, якая б хутка рэагавала на праявы новага часу, прапагандавала новы лад жыцця. Такія творчыя

¹Беларуская дзіцячая літаратура: Хрэстаматыя / уклад. М.Б. Яфімава, В.М. Ляшук. Мінск, 1996. С. 579.

²Крупская Надзея Канстанцінаўна (1869–1939) – з 1919 г. – член калегіі, а з 1929 г. – намеснік наркома асветы РСФСР; з 1920 г. – старшыня Галоўпалітасветы пры Народным камісарыяце асветы РСФСР. Пісала працы па педагогіцы, гісторыі КПСС.

³Дыскусія па пытаннях дзіцячай літаратуры ахарактарызавана паводле наступнай крыніцы: Арзамасцева, И.Н. Детская литература / И.Н. Арзамасцева, С.А. Николаева. М., 2000. С. 241–242.

арыентацыі прыводзілі да таго, што мастацкая якасць літаратурных тэкстаў была невысокай, яны пераўтвараліся ў белетрызаваныя ілюстрацыі да грамадскага жыцця. Іншыя ж пісьменнікі (у будучым яны ўвайшлі ў аб'яднанні «Узвышша», «Полымя») прапаноўвалі павышаць якасць мастацкай літаратуры, творча выкарыстоўваць здабыткі фальклору, традыцыі класічнай, «нашаніўскай» літаратуры.

Літаратура 20-х гг. XX ст. стала на шлях пошуку новых герояў, формаў і сродкаў адлюстравання новага часу: у яе імкліва пачала ўваходзіць тэма рэвалюцыі, грамадзянскай вайны, жыцця беспрытульных, сацыяльных пераўтварэнняў у краіне, пошукаў новых шляхоў у жыцці. Усё гэта было ўласціва для дзіцячай і юнацкай літаратуры. Так, напрыклад, у часопісе «Зоркі» ў 1921 г. была апублікавана п'еса **Міхася Чарота**¹ «Пастушкі». Падзеі твора адбываюцца яшчэ ў дарэвалюцыйны час. Яго героі – панскія і сялянскія дзеці – спачатку варагуюць паміж сабой. Панічы Вацік і Ядзя пільна сочаць за тым, каб сялянскія дзеці не збіралі яблыкі ў іх садзе, ягады ў іх лесе. Яны ва ўсім пераймаюць паводзіны сваіх бацькоў: гэтак жа абражаюць Лявонку, Грышку і Юзіка, гэтак жа збіраюцца з дапамогай аканома пакараць іх за правіннасці. Даходзіць да таго, што Вацік і Ядзя запрагаюць Юзіка і Янку ў каламажку як коней і такім чынам раз'язджаюць па ваколіцах. Канфлікт у гэтым творы вырашаецца мірна: пагадненнем паміж сялянскімі і панскімі дзецьмі. Пасля таго, як пастушкі ў каламажку запрэгли панічоў, тыя зразумелі, што «*дрэнна быць жывёлай*»; яны просяць іх вызваліць. Твор напісаны цікава, у псіхалагічных адносінах матывавана, яго вобразы пераканальныя, жывыя – гэта сапраўдныя вобразы дзяцей. У той жа час п'еса сведчыць, што дзіцячая літаратура пачынала ўзыходзіць на шлях адлюстравання сацыяльнай барацьбы. Ідэя гэтага твора – адказ на панскую сілу сялянскай сілай – пакуль што не такая выразная сваёй рэвалюцыйнай завостранасцю. У фінале п'есы перамагае матыў прымірэння, пагаднення.

Аповесць жа «Свінапас» М.Чарота (1923–1924) – гэта ўжо твор, у якім падлетак становіцца на шлях ўсвядомленай барацьбы супраць ворага. Падзеі адбываюцца ў час

¹Міхась Чарот (Міхаіл Сямёнавіч Кудзелька, 1896–1932).

польскай акупацыі Беларусі ў Ігуменскім павеце, часткова – у Мінску. Падпасак Грышка выконвае ролю сувязнога паміж партызанамі і патайнымі арганізацыямі навакольных вёсак. Праз некаторы час былы свінапас Грышка ўзначальвае партызанскі рух. У шматпланавасці падзей, эпізодаў, у неверагоднасці іх, павярхоўнасці згублена істотнае: мастацкасць вобразаў, псіхалогія герояў.

У аповесці Я. Коласа «На прасторах жыцця» (1925–1926) створаны вобразы прадстаўнікоў новага пакалення, якое ўпэўнена ідзе ў будучыню. Галоўныя героі твора – Сцяпан Барута і Алена Гарнашка – падлеткі, якія імкнуцца да навукі, да чысціні чалавечых адносін. Яны разумеюць, што дасягнуць чагосьці ў жыцці можна толькі настойлівай працай. Сцёпка пасля няўдалага змагання з рэлігіяй (з сябрамі яны разбурылі «*святлы калодзеж*») накіроўваецца ў Мінск на рабфак. Там ён не толькі старанна вучыцца, але і прымае актыўны ўдзел у грамадскім жыцці. Аленка у гэты ж час заканчвае сямігодку. Вяртаецца ў родную вёску Сцяпан узмужнелым не толькі фізічна, але і духоўна. Па яго ініцыятыве і пад яго кіраўніцтвам моладзь (да іх потым далучыліся і сталага веку сяляне) спускаюць Гнілое балота ў рэчку Міранку. Пасля канікул Сцёпка вяртаецца ў Мінск. Але не адзін. Разам з ім едзе і Аленка паступаць у педтэхнікум. Маладыя людзі ўжо разам пайшлі «*ў шырокія прасторы жыцця*»¹.

У творах 1920-х гг., героямі якіх з'яўляюцца дзеці, матывы змагання, сацыяльнай барацьбы выкарыстоўваюцца як фон, які дапамагае раскрыць асаблівасці дзіцячага характару, светаўспрымання. Прычым, такое адлюстраванне вызначаецца сваёй мастацкай пераканаўчасцю, псіхалагічнай матываванасцю, праўдзівасцю характараў. Усё гэта ўласціва апавяданню **Міхася Зарэцкага**² «Бацькаў сын» (1924). Твор сведчыць пра арыентацыю яго аўтара на мастацкую якасць літаратуры. Апавяданне ў мас-

¹Больш разгорнутая характарыстыка аповесці прыводзіцца ў раздзеле «Якуб Колас».

²**Міхась Зарэцкі** (Міхаіл Яўхімавіч Касянкуў, 1901–1937) – беларускі пісьменнік, перакладчык, літаратурны крытык. Адзін з арганізатараў літаратурнага аб'яднання «Маладняк», пасля ўваходзіў у аб'яднанне «Польмя». У лістападзе 1936 г. па лжывым даносе арыштаваны. Расстраляны. Рэабілітаваны ў 1957 г.

тацкіх адносінах паказальнае тым, што яно здольнае трымаць як дарослага, так і малога чытача ў напружанні. У ім паказаны псіхалагічны стан малога Сцёпкі, які, нягледзячы на «страх, жудасць» перад балотам, могілкамі, лесам, пакорліва згаджаецца пайсці да бацькі ў лес. Маці не загадала, а прасіла. І як тут не адгукнуцца на яе просьбу. Пісьменнік не вызначае дакладна, чаму Сцёпкаў бацька быў у лесе. Для яго, як і для чытача, пакуль што гэта не так істотна. Важным з'яўляецца стан, у якім знаходзіцца хлопчык, што на ноч гледзячы ідзе ў далёкую дарогу. І толькі потым, калі Сцёпка ўсё ж дабраўся да жаданага месца і не сустрэў там нікога, а пасярод паляны ля згаслага вогнішча ўбачыў параненага бацьку, пісьменнік падводзіць чытача да думкі, што Сцёпкаў бацька змагаўся ў партызанах. Змагарны настрой гэтага твора акрэслены толькі ў фінале. Сцёпка, аплакаўшы памерлага бацьку, накіроўваецца ў Седлішча, куды падалася раней, як паведаміў бацька, ацалелая частка партызан.

«Матка чакала Сцёпку. <...> Няма сынка, не чуваць. <...> Доўга не прыйдзе, дарма што так пільна яго матка чакае.

Не прыйдзе затым, што ён бацькаў сын і будзе рабіць бацькаву справу...»¹

У апавяданні **Максіма Гарэцкага**² «Малы рызыконт» (1926) паказаны ўжо іншы дзіцячы вобраз новага часу: вобраз «хлопчыка-беспрытульніка». Нешта незвычайнае было ў гэтым «васпаватым хлопчыку», які спяваў для публікі аб сваёй няшчаснай долі: «У вацах у яго было прайдзівае творчае захапленне і думка – далёкая ад гэтага месца, засмучоная цяпер, думка прыроднага мысленніка. <...> Пяяў ён <...> з такім пачуццём і прайдаю, што ўсе яго незвычайна ўважна слухалі, стараючыся

¹Зарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. Мінск, 1989. Т. 1. С. 157.

²Максім Гарэцкі (Максім Іванавіч Гарэцкі, 1893–1938) – беларускі пісьменнік, літаратуразнавец, публіцыст, фалькларыст, грамадскі дзеяч. Адзін з пачынальнікаў нацыянальнай мастацкай прозы. Зрабіў вялікі ўклад у развіццё беларускай культуры, у фарміраванне нацыянальнай свядомасці. У жніўні 1930 г. абвінавачаны ў прыналежнасці да «Саюза вызвалення Беларусі», асуджаны да 5 гадоў турмы. У сакавіку 1937 г. зноў арыштаваны, 1 студзеня 1938 г. прыгавораны да расстрэлу (расстраляны ў Вязьме). Рэабілітаваны ў 1957 г.

цішэй лузгаць семячкі і меней гаманіць»¹. У далейшым гэты хлопчык-беспрытульнік аказваецца на параходзе. Цяпер яго выгляд зноў здзівіў апавядальніка: абпэцканы, з цыгарэтай у руцэ, ён быў задаволены тым, што ўсе звяртаюць увагу на «яго маленькую асобу». Трагічна заканчваецца вандраванне хлопчыка: соннага, яго раздушыў сектар параходнага руля. Актуальна для новага часу гучаць у фінале апавядання словы матроса, які хацеў высадзіць беспрытульніка на першай жа станцыі: «— Эх, братка... У мяне ж свой гэтакі... сволач... не ведаю, дзе і што... шалаецца»².

У гэтым творы важнай з'яўляецца не столькі яго падзейнасць, колькі ідэйны сэнс, зразумець які можна толькі ў кантэксце іншых твораў з «Сібірскіх абразкоў» — цыкла апавяданняў, да якога належыць і «Малы рызыконт». Праз трагічныя вынікі жыцця незвычайных людзей, на якія звяртае ўвагу апавядальнік, акцэнтуюцца ўвага на трагічнай наканаванасці незвычайнаму ў звычайным асяроддзі. І нават над беспрытульнікам, які сярод іншых вызначаўся станам душы, у той суровай рэчаіснасці вісела гэтая злая наканаванасць: збег абставін будзе такім, што хлопчык у выніку гэтага абавязкова загіне.

Ва ўсе часы казка выконвала выключную пазнавальную і выхаваўчую ролю ў фарміраванні асобы дзіцяці. Такая яе роля не падлягае сумненню. У пачатку ж 20-х гг. ХХ ст. разгарнулася дыскусія вакол жанру казкі, яна працягвалася аж да 30-х гг. У ходзе дыскусіі выказваліся меркаванні аб тым, што казка адцягвае ўвагу дзіцяці ад рэальнага жыцця, адлюстроўвае ідэалогію буржуазнага свету, напоўнена містычным і рэлігійным зместам, а гэта перашкаджае дзіцяці рэальна адносіцца да жыцця і самасцвярджацца ў ім. Н.К. Крупская прапапоўвала даследаваць традыцыі старой казкі, творча перасэнсаваць яе вопыт і напоўніць яе новым — камуністычным — зместам. Карыснымі яна лічыла тыя са старых казак, у якіх адлюстраваны зразумелыя з'явы, а не містычныя (дзіця, паводле вызначэння Н.К. Крупскай, не можа адасобіць у містычным змесце праўду ад выдумкі). Такія

¹Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. / М. Гарэцкі. Мінск, 1984. Т. 1. С. 352, 353.

²Тамсама. С. 355.

погляды не падзяляў А.В. Луначарскі¹. Адыход ад фантастычнага свету казкі ў бок рэалізму ён расцэньваў як памылковы. У абарону казкі выступалі рускія пісьменнікі. Напрыклад, М. Горкі адзначаў, што казка дабрэатворна ўплывае на дзяцей. Вучыцца адлюстроўваць свет на прыкладзе народных казак раіў савецкім дзіцячым пісьменнікам і С.Я. Маршак; ён, К.І. Чукоўскі і іншыя рускія пісьменнікі выкарыстоўвалі ў сваіх творах фальклорныя традыцыі, за што неаднойчы крытыкаваліся праціўнікамі народнай казкі².

У беларускіх літаратурных казках гэтага перыяду творча выкарыстоўваліся здабыткі фальклору (Я. Колас, Зм. Бядуля, С. Шушкевіч і іншыя пісьменнікі), казка не страчвала свайго выхаваўчага і пазнавальнага значэння.

У 1920 г. выйшаў у свет зборнік п'ес «Жывыя казкі» **Алесь Гаруна**³. Цікавай для разумення сэнсу назвы гэтага зборніка і ролі змешчаных у ім твораў у выхаванні дзяцей з'яўляецца прадмова пісьменніка да зборніка.

«“Жывымі” назваў я казкі <...> дзеля таго, што я не чуў іх ад каго-небудзь і потым запісаў, але ўласнымі вачыма бачыў і вушамі чуў усё тое, што ў іх дзееца. Спадзяюся, што мае чытачы гэта і самі ўмеюць: бачыць тое, чаго для іншых саўсім няма.

<...> Я хацеў, каб кожная з маіх казак пасля яе прачытання выклікала ахвоту паказаць прачытанае ў асобах – “згуляць”; адным словам, мае дарагія прыяцелі, да вашых гульняў я хацеў дадаць вам яшчэ тры гульні: у “хлопчыка ў лесе”, у “шчаслівага чырвонца” і ў “дзіўны лапаць”»⁴.

¹Луначарскі Анатоль Васільевіч (1875–1933) – з 1917 г. – народны камісар асветы, з 1929 г. – старшыня Вучонага камітэта пры ЦВК СССР. Адзін з арганізатараў савецкай сістэмы адукацыі. Пісаў працы па гісторыі рэвалюцыі і філасофіі, праблемах культуры, літаратурнакрытычныя артыкулы.

²Дыскусія вакол жанру казкі ахарактарызавана паводле наступнай крыніцы: Арзамасцева, И.Н. Детская литература / И.Н. Арзамасцева, С.А. Николаева. М., 2000. С. 240, 241.

³Алесь Гарун (Аляксандр Уладзіміравіч Прушынскі, 1887–1920) – беларускі пісьменнік, прымаў актыўны ўдзел у беларускім грамадскім руху пачатку ХХ ст.; за рэвалюцыйную дзейнасць быў высланы ў Сібір, дзе захварэў на сухоты. У сібірскі перыяд напісаны вершы, якія ўвайшлі ў паэтычны зборнік «Матчын дар». Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. вярнуўся ў Беларусь. У 1920 г. хвароба абвастрылася. Па дарозе на курорт Закапанэ памёр у Кракаве.

⁴Гарун, А. Сэрцам пачуты зван / А. Гарун. Мінск, 1991. С. 264.

У казках А. Гаруна створаны незвычайны – казачны – свет. У гэтым свеце сутыкаюцца добрае і злое, праўда і крыўда, але лепшыя праявы пры гэтым перамагаюць. Казка «Хлопчык у лесе» – гэта твор пра прыгоды вясковага хлопчыка, які, заблудзіўшы ў лесе, засынае, трапляе ў царства магутнага чараўніка, выратоўвае з-пад яго ўлады палоненых ім дзяўчат. У казцы «Шчаслівы чырвонец» праслаўляецца спагадлівасць, справядлівасць: жабрачка тут ходзіць па свеце дзеля таго, каб дапамагчы людзям. Яна раскідвае на сваім шляху чырвонцы, якія дапамагаюць толькі сумленным людзям. Дзеці – героі гэтага твора – праходзяць своеасаблівыя шляхі маральнага выпрабавання. І ў гэтым творы перамагаюць справядлівасць, спачуванне, спагада; такая перамога дае надзею дзецям у тое, што свет можна змяніць да лепшага, але пры гэтым неабходна змяніцца найперш самім. «Дзіўны лапаць, або Не ўсё тое порах, што ў пораху ляжыць» апавядае аб незвычайных прыгодах вясковага хлопчыка, які знаходзіць лапаць, што ўмее гаварыць. З яго дапамогай хлопчык-пастушок разумее чужыя думкі, ён выкрывае местачковых злодзеяў. У казках А. Гаруна створаны цікавыя дзіцячыя характары, яны па-майстэрску раскрываюцца ў кантэксце дзіцячых гульніаў, уяўленняў, памкненняў. Гэтыя творы выходзяць у маленькіх чытачоў лепшыя чалавечыя якасці, веру ў справядлівасць і перамогу добра.

Зборнік «Жывыя казкі» А. Гарун адрасаваў дзіцячым тэатрам. У згаданай прадмове пісьменнік, звяртаючыся да дзяцей-акцёраў, пісаў, што ён не будзе супраць, калі яны, выконваючы ролі ў спектаклі па гэтых п'есах, заходзяць у іх нешта змяніць, дадаць нешта сваё паводле іх сімпатый. Такім чынам аўтар спрыяў развіццю фантазіі дзяцей, іх творчых здольнасцей, творчага мыслення.

Дзейнасць беларускіх пісьменнікаў, як ужо адзначалася раней, развівалася ў 20-х гг. XX ст. у асветніцка-педагагічным напрамку. Так, напрыклад, **Вацлаў Ластоўскі**¹ быў складальнікам і аўтарам кнігі «Першая чытанка:

¹Ластоўскі Вацлаў Юсцінавіч (псеўданімы – Юры Верашчак, Власт і інш., 1887 – 1938) – беларускі гісторык, пісьменнік, палітычны дзеяч; прымаў актыўны ўдзел у беларускім грамадскім руху ў 20–30-х гг. XX ст.; старшыня Рады міністраў БНР, быў у эміграцыі; пасля, павярнуўшы ў абяцанні савецкага ўрада аб дараванні палітычных пачынаў, вярнуўся ў Беларусь, займаўся навуковай дзейнасцю, але ў

Кніжыца для беларускіх дзетак дзеля навукі чытання» (1915), чытанак «Незабудка» (1918), «Сейбіт» (1918)¹.

Да навукова-педагагічнай спадчыны пісьменніка можна аднесці яго артыкулы «Колькі слоў аб даўняй веры беларусаў», «Дзіцячы слоўнік», «Як паступаць, каб дзеці, вырашы, шанавалі сваіх бацькоў і былі ім апорай на старасць» і інш. У першым з названых артыкулаў пісьменнік апавядае аб *«паганскай веры нашых прадзедаў»*: волі *«спрадвечнага Кона»*, сімвалах гэтай веры, паганскіх багах, свяце Радаўніца. Такі артыкул у папулярнай форме даносіць да чытачоў (у тым ліку і дзяцей) інфармацыю навукова-пазнавальнага зместу. Выхаваўчым зместам прасякнуты артыкул «Як паступаць, каб дзеці, вырашы, шанавалі сваіх бацькоў і былі ім апорай на старасць». Тут пісьменнік дае парады бацькам, як яны павінны выходзіць у сваіх дзяцей любоў да ўсяго роднага. Найперш трэба паказаць дзецям прыгажосць праяў, якія дарагія бацькам. Дзяцей неабходна вучыць роднай мове, якой карыстаюцца бацькі; прыгажосць мовы варта паказваць праз народную песню; бацькі *«павінны пастарацца»*, каб у хаце былі кніжкі на роднай мове, каб яны чыталіся, а словы тыя з пашанай слухаліся; маці павінна прывучаць дзяцей шанаваць старадаўнія звычаі. Гэтыя і іншыя складальнікі сямейнага выхавання дазваляць дзецям заставацца беларусамі і за межамі сваёй краіны. Самае ж галоўнае заключаецца ў тым, што дзеці, выхаваныя на прыгожых прыкладах адносін да ўсяго роднага, не будуць ні пры якіх абставінах саромецца гэтага роднага, а значыць, і сваіх бацькоў-беларусаў.

Цікавымі з'яўляюцца лінгвістычныя назіранні з артыкула «Дзіцячы слоўнік», у якім аўтар прыводзіць прыклады дзіцячай словатворчасці, што развіваецца на падставе назіранняў дзяцей і вылучэння імі паказальных прыкмет у асобах, з'явах, прадметах.

1930 г. быў высланы на 5 год за межы Беларусі, а ў 1937 г. арыштаваны як «вораг народа», прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Рэабілітаваны ў 1958, 1988 гг., у 1990 г. адноўлены ў званні акадэміка. Аўтар навуковых прац («Кароткая гісторыя Беларусі», «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» і інш.), апавяданняў на гістарычную тэму, вершаў, навукова-фантастычнай аповесці «Лабірынты» і інш.

¹Характарыстыка гэтых кніг дадзена ў раздзеле «Гістарычныя перадумовы ўзнікнення дзіцячай літаратуры».

Адраджэнскі характар нацыянальнай літаратуры ў 20-х гг. XX ст. прадвызначаў асэнсаванне беларускімі аўтарамі гісторыі свайго народа, пошуку ў мінулым узораў гістарычнага ідэалу для сучаснікаў. Гэты гістарычны ідэал мусіў падкрэсліць слаўнасць мінулага беларускага народа, яго вартасць і годнасць; мэтаю яго было сцверджанне гістарычнай значнасці беларускай мінуўшчыны. Паказальнай у гэтым сэнсе з'яўляецца і творчасць В. Ластоўскага.

У апавяданнях «Князёўна Рагнеда», «Ізяслаў», «Усяслаў», «Бітва каля Магільны», «Вітаўт і Ягайла» В. Ластоўскі ўзнаўляе старонкі старажытнай гісторыі Беларусі, выкарыстоўваючы гістарычныя факты беларускіх старажытных летапісаў. Але пры гэтым такія факты белетрызуюцца, падаюцца больш сцісла, зразумела. Гэта было выклікана, акрамя іншага, відаць, і тым, што паданні ў выкладзе В. Ластоўскага былі змешчаны «ў адной з першых дзіцячых чытанак-хрэстаматый, выпуск якіх наладзіў В. Ластоўскі ў 1915–1916 гг.»¹.

Павучальнасцю вызначаюцца апавяданні В. Ластоўскага «Аб сытой свінні» і «Князь Барыс і чорт».

Першы з названых твораў сваёй формай можа нагадаць дзецям байку, толькі праявітую. Камічнай тут з'яўляецца сама сітуацыя: свінні (!) захацелася пахудзец, бо «бегаць ёй хочацца» больш, чым «пішчаць». А тлустасць яе перашкаджала і таму і другому. Апавядае пісьменнік пра намаганні свінні пахудзец (дзеля гэтага ў адпаведнасці з парадамі доктара яна харчавалася то адной травой, то вадой, а то проста толькі на сонцы валялася) лаканічна. Такой жа лаканічнай з'яўляецца і мараль у фінале апавядання, якая ўкладзена ў вусны знахара, – каб «стала свіння здарова», ёй трэба «пуга ды палка ды работа да поту»².

У апавяданні «Князь Барыс і чорт» паказваецца, як князь перахітрыў чорта. Спачатку ён пазычыў у яго грошы на будоўлю царквы, а потым не аддаў. Калі ж нячысцік вярнуўся, каб спагнаць доўг, думаючы, што князь не разгадае яго загадкі, князь і ў гэтай сітуацыі аказаўся

¹Янушкевіч, Я. Каментарыі / Я. Янушкевіч // Выбраныя творы / В. Ластоўскі. Мінск, 1997. С. 464.

²Ластоўскі, В. Выбраныя творы / В. Ластоўскі. Мінск, 1997. С. 164.

мудрэішым: ён без асаблівай цяжкасці рашыў усе тры нячысцікавы задачкі.

Загадкі, задачкі, якія выкарыстоўваліся ў літаратурных тэкстах першай трэці XX ст., выконваюць не толькі сюжэтная арганізуючая ролю, а і з'яўляюцца пазнавальным матэрыялам, які спрыяе развіццю фантазіі, мыслення дзяцей. Развіццю дакладнага (матэматычнага) мыслення дзяцей садзейнічаюць і белетрызаваныя задачкі Я. Купалы, якія змяшчаліся на старонках часопіса «Зоркі» (1921).

Янка Купала (Іван Дамінікавіч Луцэвіч, 1882–1942) – першы народны паэт Беларусі, драматург, публіцыст, перакладчык, грамадскі дзеяч, адзін з заснавальнікаў новай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы.

Нарадзіўся Я. Купала ў сям'і малазямельнага арандатара ў ноч на 7 ліпеня недалёка ад Мінска, у фальварку Вязынка. Нараджэнне яго супала са старажытным народным святам Купалля, назву якога паэт узяў у якасці псеўданіма. Пасля заканчэння Беларускага народнага вучылішча (1898), Я. Купала займаўся на агульнаадукацыйных курсах А. Чарняева ў Пецяярбургу (1909–1913), у Маскоўскім універсітэце А.Л. Шаняўскага (1915). Пасля смерці бацькі (1902) працаваў вандроўным настаўнікам («дарэктарам»), пісарам у судовага следчага ў Радашковічах, малодшым прыказчыкам на Сенненшчыне, практыкантам і памочнікам вінакура на броварах у маёнтках. У 1908 г. Я. Купала прыехаў у Вільню, дзе працаваў бібліятэкарам у прыватнай бібліятэцы «Веды» Б. Даніловіча і супрацоўнічаў у газеце «Наша ніва». З кастрычніка 1913 г. зноў у Вільні, супрацоўнік «Беларускага выдавецкага таварыства», рэдактар «Нашай нівы» (1914–1915).

У студзені 1916 г. Я. Купала быў прызваны ў армію: служыў у Мінску, Полацку і Смаленску. Пасля абвяшчэння БССР пераехаў са Смаленска на сталае жыхарства ў Мінск. Працаваў загадчыкам бібліятэкі пры Беларускай хатцы, рэдагаваў часопісы «Рунь» і «Вольны сцяг», быў адным з ініцыятараў стварэння Беларускага драматычнага тэатра, Беларускага дзяржаўнага універсітэта, Інстытута беларускай культуры, літаратурнага аб'яднання «Полымя». У 1925 г. яму было прысуджана званне народнага паэта Беларусі.

Хваля арыштаў, якая ўлетку 1930 г. пракацілася сярод беларускіх пісьменнікаў, дзеячаў навукі і культуры, не абмінула і Я. Купалу. Яго рэгулярна выклікалі на допыты ў ДПУ, патрабавалі паказанняў аб «контррэвалюцыйнай» арганізацыі «Саюз вызвалення Беларусі», лідэрам якой ён нібыта быў. Даведзены да адчаю, Я. Купала 27 лістапада 1930 г. зрабіў спробу самагубства. На шчасце, жыццё паэта ўдалося выратаваць. У гады Вялікай Айчыннай вайны жыў у пасёлку Пячышчы каля Казані і ў Маскве.

Я. Купала з'яўляецца аўтарам паэтычных зборнікаў: «Жалейка» (1908), «Гусляр» (1910), «Шляхам жыцця» (1913), «Спадчына» (1922), «Безназоўнае» (1925), «Адцвітанне» (1930), «Над ракою Арэсай» (1933), «Песня будаўніцтву» (1936), «Беларусі ардэнаноснай» (1937), «Ад сэрца» (1940), «Беларускім партызанам» (1942); паэм: «Курган» (1910), «Адвечная песня» (1910), «Сон на кургане» (1910), «Бандароўна» (1913), «Магіла льва» (1913), «Яна і я» (1913); п'ес: «Паўлінка» (1912), «Раскіданае гняздо» (1913), «Тутэйшыя» (1922); сцэнічнага жарту «Прымакі» (1913); шматлікіх перакладаў, літаратурна-крытычных і публіцыстычных артыкулаў. Трагічна загінуў у гасцініцы «Масква» 28 чэрвеня 1942 г. Пахаваны ў Маскве, а ў 1962 г. урна з прахам Я. Купалы была перавезена ў Мінск на Вайсковыя могілкі.

Варта звярнуць увагу на тое, што твораў, напісаных спецыяльна для дзяцей, у Я. Купалы няма. У 1921–1922 гг. на старонках часопіса «Зоркі», акрамя згаданых ужо «Задачак», друкаваліся такія яго творы для дзяцей, як «Песня і казка», «Бай», «Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі...», «Сын і маці», «А зязюлька кукавала...», «Мароз», «Кароль». У той жа час сярод твораў Я. Купалы, напісаных для дарослых, шмат такіх, якія могуць быць цікавымі школьнікам як творы-сведчанні аб пэўным гістарычным часе. У іх адлюстраваны лёс, жыццёвыя праблемы людзей (дзяцей у тым ліку) у дарэвалюцыйны і савецкі час. Пры гэтым варта адзначыць і тое, што лірыка Я. Купалы не паддаецца адназначнаму сэнсавому тлумачэнню. Вобразы паэтавых твораў, у тым ліку і тыя, што могуць выкарыстоўвацца ў школьным чытанні, – гэта вобразы аб'ёмныя ў сэнсавых адносінах, грамадзянска-філасофскія. Яны патрабуюць глыбокага першапачатковага асэнсавання іх настаўнікам, выхавацелем з тым, каб

потым быць растлумачанымі на адпаведным для падлетка, юнака ўзроўні. Да ліку такіх вершаў адносяцца, напрыклад, «Над калыскай» («Спі, маленькі мой сыночак!..») (1906), «Над калыскай» («Люлі, спі, мой сынку!..») (1906–1910), «Сын і маці» (1919), «Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі...» (1921) і інш. Так, напрыклад, вымагаюць дадатковых сэнсаўтваральных тлумачэнняў паэтычныя высновы з абодвух вершаў «Над калыскай»: як разумець іранічныя высновы маці аб магчымым будучым яе сына (тут не абысціся без тлумачэння ў зразумелай для школьнікаў форме паняццяў «іронія», «рамантычная іронія», «паэтычная іронія», напрыклад, у кантэксце верша «Ўвесь да дна...»). Без дадатковага тлумачэння настаўніка вучням будзе цяжка зразумець аб'ёмны сэнс вершаў «Сын і маці», «Вяртаюцца з выраю жоравы, гусі...». Тут абавязкова трэба раскрыць асаблівасці грамадзянскай пазіцыі Я. Купалы ў паслякастрычніцкі перыяд, калі паэт пакутліва асэнсоўваў шляхі, па якіх пойдзе Беларусь у будучае (паэт прадбачыў, што яно будзе супярэчлівым)¹. Гэтыя і іншыя творы Я. Купалы могуць выкарыстоўвацца не толькі непасрэдна пры вывучэнні творчасці паэта, але і ў працэсе пазакласнай літаратурнай і выхаваўчай работы.

Вершы Я. Купалы для дзяцей і ў дзіцячым чытанні, створаныя ў розныя перыяды творчасці, можна прадставіць у наступных тэматычных групах.

Дакастрычніцкі перыяд.

Творы сацыяльнага, сямейна-побытавага зместу: «Над калыскай» («Спі, маленькі мой сыночак!..»), «Сірочая доля», «Над калыскай» («Люлі, спі, мой сынку!..») і інш. – тут адбываецца асэнсаванне праблемы лёсу чалавека, перспектыўных жыццёвых шляхоў, на якія можа стаць чалавек у пэўных абставінах. Літаратурныя героі гэтых твораў – маці, дзіця, сірата, а таксама вобраз лірычнага героя, які асэнсоўвае долю чалавека ад яго нараджэння да смерці («Сірочая доля»). Форма гэтых вершаў – калыхан-

¹ Дапамогу тэарэтычна-гістарычнага зместу пры падрыхтоўцы да гутаркі па такіх творах Я. Купалы настаўніку могуць аказаць наступныя крыніцы: *Беляцкі, А.* Купала і рэвалюцыя / *А. Беляцкі* // *Неман.* 1989. № 11. С. 157–166; *Каваленка, В.* Вяртанне да Купалы / *В. Каваленка* // *Літаратура і мастацтва.* 1993. 22 студз. С. 6, 7, 12.

ка, песня, знаёмая для юнага чытача, яна спрыяе больш глыбокаму разуменню іх сэнсу.

Творы пазнавальна-выхаваўчага зместу (белетрызаваныя «Задачкі»). У іх не проста прапаноўваецца матэматычная ўмова, але і акрэсліваецца падзейная сітуацыя, якая вымагае лагічнага вырашэння. Такія кароткія белетрызаваныя задачкі спрыяюць развіццю лагічнага мыслення і вынаходлівасці дзіцяці.

«Трэба было чалавеку перавязці чэраз рэчку воўка, казу і капусту. Усяго за раз памясціць у чайку не можна было: чайка была малая. Чалавеку прыходзілася перавозіць усё паасобку.

Але калі ён возьме з сабой капусту, то воўк з'есць казу; калі ўзяць воўка, то каза з'есць капусту. Як іх перавязці, прымаючы пад увагу, што воўк капусту не есць?»¹

Савецкі перыяд.

Творы грамадзянскага, патрыятычнага зместу («Арлянятам», «Піянерскае», «Сыны»). Ва ўмовах, калі ў перыяд канца 20–30-х гг. XX ст. гаварыць праўду было небяспечна, калі пры татальным цензурным кантролі данесці адкрыта праўду да чытача было практычна немагчыма, паэт стаў гаварыць са сваім удумлівым сучаснікам-чытачом стылізаванай мовай і стылізаванымі (пад формы мыслення новага часу) сэнсаўтваральнымі формамі. І такая мова, і такія формы адлюстроўвалі сутнасць новага часу. Паміж радкамі такой стылізацыі паэту ўсё ж удавалася сказаць істотнае – тое, што магло быць заўважана пільнымі сучаснікамі і ўзята за ўзор грамадзянскай пазіцыі, за ўзор адносін да рэчаіснасці, якая, акрамя негатыўнага, давала і прыклады пазітыўнага развіцця абставін.

У такім кантэксце варта звярнуць увагу на вершы «Арлянятам» (1923) і «Піянерскае» (1926) – творы першай паловы 1920-х гг., перыяду, калі, здавалася, яшчэ можна было адкрыта выказвацца. Але гэта толькі на першы погляд. Ужо ў гэты час разгортваўся татальны кантроль над грамадскай свядомасцю. Сведчаннем таму можа быць,

¹Купала, Я. Поўны збор твораў: у 9 т. / Я. Купала. Мінск, 2003. Т. 9. Кн. 1. С. 559. Далей творы Я. Купалы цытуюцца па гэтым выданні з пазначэннем у дужках нумара тома і старонкі з яго.

напрыклад, спроба стварэння літаратурнай арганізацыі «ВІР»¹. Купала ва ўсе перыяды творчасці быў надзелены найдзіўнай асаблівасцю не толькі бачання сутнасці таго, што адбываецца ў жыцці, але і прадбачання будучыні свайго народа. І такія асаблівасці яго таленту прадвызначалі характар гутаркі паэта з сучаснікам. Так, напрыклад, выразна асэнсоўваючы сутнасць бураленнасці новага часу, негатыўны ўплыў яе на фарміраванне грамадзянскай свядомасці маладога пакалення, Купала, заклікаючы моладзь (арлянят) змесці «цень мінуўшчыны праклятай» (стылізацыя пад заклікі новага часу), у той жа час звяртаў увагу на іншае. І гэтае іншае было галоўным у працэсе самавыхавання. Менавіта самавыхавання, бо ў новых умовах спадзявацца на эстэтычную перспектыву бальшавіцкага выхавання не даводзілася. Купала накіроўвае погляд моладзі на памяць гісторыі: у ёй утрымліваецца наказ працягваць змаганне продкаў за волю. «Вам пакінулі прадзеды // Гартаваны косы, // Каб вы з імі сонца следам // Выйшлі на пакошы, // Каб касілі да упаду // Пустацвет і зелле, // Што сваім пякучым ядам // Труцяць кроў у целе» [I, 121]. «Пустацвет і зелле» ў дадзеным кантэксте, відаць, не што іншае, як нікчэмнасць новага жыцця. Увогуле дзве апошнія часткі верша – гэта гутарка пра волю, разлічаная на ўдумлівага чытача, які здольны пры асэнсаванні новых парадкаў аддзяляць насенне пустазелля ад жытнёвага зерня. Матывам волі (у нацыянальным сэнсе, а не бальшавіцкім) прасякнуты сэнс першай часткі верша «Піянерскае»; нацыянальныя праблемы тут ставяцца ў кантэкст агульначалавечых. Звяртаючыся да піянераў, паэт заклікае: «<...> А сястрыц і браткоў // Не даць крыўдзе і здрадзе // Будзь гатоў! // <...> Думку, сілу гартуй на манер // Сваіх старшых – бацькоў; стаць за волю нязменна //

¹У 1922 г. Я. Купала падпісаў устаноўчыя дакументы маючага ўтварыцца літаратурнага таварыства «ВІР». Супрацоўнікі Народнага камісарыята ўнутраных спраў пасля праверкі «палітфізіяномі» заснавальнікаў таварыства прыйшлі да заключэння аб іх палітычнай нядобранадзейнасці (Я. Купала пасля такой праверкі быў названы «беларускім пісьменнікам-шавіністам»), у выніку чаго бальшавікі забаранілі ўтварэнне таварыства. Больш падрабязна аб гэтым гл.: Гесь, А. «ВІР», які так і не завіраваў / А. Гесь // Літаратура і мастацтва. 1996. 27 снеж. С. 5, 14–15.

Будзь гатоў! // \ Беларусь спадзяецца з цябе // Мець свайго абаронцу» [I, 153]. Як бачым, у гэтай частцы твора гучаць патрыятычныя матывы не часовага кшталту, а вечнага, трывалага. Паэт скіроўвае ўвагу чытача ў будучае Беларусі, аб якім марылі яшчэ продкі, змагары за сонца незалежнасці для сваёй краіны¹. У другой жа частцы верша назіраем адлюстраванне супярэчлівага мыслення (дзіцячага) новага часу. Галоўная прыкмета такога мыслення і яго слоўнага выражэння – тарабаршчына (« <...> Чым папала я гаціць буду гаць; // Я не толькі ваяваць проць багоў, – // Нават чорта ганяць з Беларусі // Заўсёды гатоў!» [I, 154]). Аднак жа ў Купалы яна палітычная, замяняецца ўсё тым жа матывам волі, але ўжо (у адрозненне ад першай часткі твора) у разуменні дзіцяці-піянера: «Падрасці б мне, як мага найбардзей, – // Паказаў бы сваю моц і сілу! // Сцеражыся ўжо тады, ліхадзей! // Бараніць у кожны час без адмоў, // Як быў, буду красу волі мілай // Заўсёды гатоў!» [IV, 154].

Творы сацыяльнага, сямейна-побытавага зместу («Сын і маці», «Алеся» і інш.). У вершы-дыялогу «Сын і маці» маленькі хлопчык пытаецца ў маці, чаму яна так плача, гледзячы ў неба, ды яшчэ крыжамі яго знача. Маці адказвае, што ад неба залежыць ураджай, – град можа выбіць збожжа. Чорная хмара праходзіць, не зачাপіўшы хату, але ж маці плача без упынку. І гэта надта здзіўляе сына: «– Мамка, мамка! Ўжо мінула // Чорна хмара й не чапнула // Нашу хату і збажынку, // А ты плачаш безупынку ...» [IV, 154].

Верш заканчваецца шматкроп'ем. Такі абрыў невыпадковы. Ён дае магчымасць рэцыпіенту змадэліраваць наступную рэпліку ў гэтым дыялогу, якая будзе ўжо належаць маці. У такім выпадку можа паўстаць пытанне: хто стаіць за вобразам маці і сына? Дзеля адказу на яго варта прыгадаць, што верш быў напісаны ў 1919 г., у перыяд, калі Купала, асэнсоўваючы сучаснае жыццё (улада большавікоў на Беларусі, нямецкая і белапольскія акупацыі Бацькаўшчыны) і палітычныя, грамадскія перспектывы-

¹Для творчасці Я. Купалы ўласцівы зварот да мінулага, яго ідэалізацыя (напрыклад, верш «Над Нёманам», паэма «На кучцю», 1911).

вы краю, знаходзіўся на раздарожжы, разумеючы пры гэтым, што ні ад Варшавы, ні ад Масквы Беларусі чакаць светлай будучыні не даводзіцца. Па якім шляху ісці, якую яшчэ *хмару* чакаць? Вось пытанні, на якія канчаткова ў той час не мог адказаць ні сам Паэт-Прарок, ні маці-Радзіма з яго верша. Гэтая разгубленасць і хаваецца ў шматкроп'і, якім заканчваецца твор.

Можа паўстаць пытанне, чаму менавіта ў такім кантэксте вядзецца тут гутарка пра творы Купалы, чаму акцэнтаецца ўвага менавіта на грамадзянска-нацыянальны аспект у творах паэта, якія прадстаўляюць вобразы дзяцей. Для Паэта-Прарока, якім быў Купала, пры асэнсаванні рэчаіснасці і перспектывы развіцця Бацькаўшчыны будучае было цесна паяднана з сучаснасцю. Надзеяй будучыні былі дзеці. У гэтых і іншых творах паэт звяртаўся не столькі да свядомасці школьнікаў, колькі да свядомасці дарослага чытача: будучае залежыць таксама ад выхавання дзяцей. У гэтых адносінах творчасць Купалы вельмі гарманічна кладзецца ў кантэкст нацыянальна-адраджэнскага руху 20-х гг. XX ст. працэсу, паказальнай рысай якога было нацыянальнае выхаванне.

Творы аб дзіцячых захапленнях, свеце дзіцячых уяўленняў («Кароль», «Хлопчык і лётчык» і інш.). Калі ў вершы-аповедзе «Кароль» (1922) адлюстраваны вобразныя ўяўленні хлопчыка-пастушка, што бачыць сябе каралём на прасторы, на якім пасецца яго статак, то лірычны герой верша «Хлопчык і лётчык» (1935) – гэта маленькі рамантык новага часу. Твор вельмі ўдала перадае гераічна-рамантычныя захапленні і памкненні дзяцей савецкага часу. Варта адзначыць, што гэты верш-зварот (верш-прамова) быў папулярным сярод дзяцей на працягу цэлай эпохі. І гэта натуральна: у ім праўдзіва, жыва, пераканаўча, матывавана перададзены памкненні маленькага хлопчыка, які марыў стаць лётчыкам. Стыль гэтага твора вызначаецца меладычнасцю мовы, ён перадае рамантычную ўзнёсласць мары сямігадовага прамоўцы: *«Мне ўжо надакучыла дома – // Ё дзіцячы хадзі адно сад, // А так паглядзеў бы, вядома, на іншы парадак і лад. // \ Вазьмі ж мяне, лётчык, хачу я // Пабыць у людзях, паглядзець, // Як месяц на небе начуе, // Як блукае ў лесе мядзведзь, // \ Як свецяцца ночкаю зоры, а*

днём не відаць іх чаму, // \ Як рэчкі ў далёкія моры // Улетку пльвуць і ў зіму» [V, 154].

У 1942 г. быў напісаны верш «Хлопчык і лётчык на вайне». Герой гэтага верша-звароту, трэба меркаваць, усё той жа, што і ў вершы 1935 г., але ўжо падрослы. Ён і цяпер марыць быць лётчыкам, толькі ўжо дзеля таго, каб помсціць фашысцкім захопнікам за зробленае імі зло.

Прыродазнаўчы змест – верш-аповед «Мароз». У ім створаны карціны зімовай казкі, дзе каронаю марозу бор, а «тронам-пасадам бел-снег». Лес тут паказаны *палацам*, а воўк і мядзведзь, вавёрка і лось яго ахоўнікамі.

Эстэтычны змест – верш «Песня і казка», дзе паэтычна вызначаюцца асаблівасці ўздзеяння казачна-песеннага свету на свядомасць дзіцяці, акрэсліваецца пазнавальная роля яго вобразаў.

Павучальна-пазнавальны змест – верш-забаўлянка «Бай». Твор мае «ланцужковыя прыцыпы пабудовы, характэрны для народных “баяў”» [IV, 390]. Казачны персанаж – апавядальнік-Бай – гутарыць з дзіцем з той мэтай, каб пазабаўляць яго. Ён расказвае, як труцень-ашуканец убіваецца ў працавітую пчаліную сям'ю і пачынае жыць за яе кошт. Калі на ўсе ранейшыя пытанні Бая аб тым, «*баіць ці не*» далей, дзіця адказвала «*баіць*», то ў фінале верша, даведаўшыся аб дармаедстве трутня, яно не жадае далей слухаць пра яго. Гэтым самым аўтар звяртае ўвагу на здольнасць дзіцяці рабіць адпаведныя маральныя вывады і паказвае ўзор адносінаў да негатыўных праяў жыцця: дзіця павінна ад іх адмежавацца.

У дзіцячым прыгожым пісьменстве ахарактарызаваўнага перыяду фарміраваліся наступныя літаратурныя традыцыі: творчае выкарыстанне здабыткаў вуснай народнай творчасці, стварэнне кніг-чытанак, тэматычных зборнікаў, перыядычнага друку для дзяцей. Акрамя гэтага, выкарыстоўваліся магчымасці разнастайных жанравых форм пры адлюстраванні рэчаіснасці. Пісьменнікі таксама акрэслівалі напрамкі выхаваўчай праграмы агульнагуманістычнага і нацыянальнага зместу, рэалізацыі якой садзейнічалі як іх літаратурныя творы, так і грамадская дзейнасць. На вялікі жаль, у 30–50-я гг. XX ст. шмат што з гэтых здабыткаў было перакрэслена. Аднак жа працэс руху наперад спыніць канчаткова немагчыма.

Літаратура другой паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. стала на шлях не толькі вяртання занядбаных традыцый, але і іх узбагачэння.